

Dorovský, Ivan

O meziliterárních společenstvích a světové literatuře

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1993, vol. 42, iss. D40, pp. [153]-157

ISBN 80-210-0813-X

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107622>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE

IVAN DOROVSKÝ

O MEZILITERÁRNÍCH SPOLEČENSTVÍCH A SVĚTOVÉ LITERATUŘE

Dionýz Ďurišin a kol.: Osobitné meziliterárne spoločnosti 3.
(Bratislava 1992, 218 stran — 70 stran francouzského resumé)

Dionýz Ďurišin a kol.: Osobitné meziliterárne spoločnosti 4.
(Bratislava 1992, 313 stran — 140 stran francouzského resumé)

Už před více než deseti lety vypracovala skupina slovenských literárních vědců mezinárodní projekt studia zvláštních meziliterárních společností a meziliterárního procesu vůbec. Ve 3. svazku plánované šestisvazkové edice Osobitné meziliterárne spoločnosti vedoucí týmu doc. dr. Dionýz Ďurišin, DrSc., píše, že cílem projektu je poznat „společnosti jako objektivní vývojová ohniska mezi národní a jinou literaturou na jedné straně a světovou literaturou na straně druhé“, odhalit zákonitosti jejího objektivního vývoje.

V rozsáhlé studii Ďurišin dále metodologicky a teoreticky rozpracovává a formuluje jednotlivé etapy meziliterárních dějin, pojmově (terminologicky) je vymezuje a upřesňuje, dotváří systematiku celého meziliterárního procesu, specifikuje jednotlivé vztahy mezi literaturami, pojmenovává faktory, které vznik a vytváření jednotlivých typů meziliterárních společností podmiňují ap. Upřesňuje dále svoje chápání národní literatury jako historické kategorie, která ovšem naráží na četná úskalí v Evropě i mimo ni. Tak např. švýcarská literatura se skládá ze čtyř celků, z nichž pouze rétorománská literatura má statut národní literatury. Ostatní tři literatury vystupují jako národnostní. Je to „sporná jednota v nesporné mnohoválnosti“. Totéž platí také např. o belgické nebo kanadské literatuře, o literaturách Indie aj. Ďurišin uvádí jednotlivé literárněhistorické jednotky meziliterárního procesu a jejich charakteristiku, kritéria pro rozlišení národnostní literatury od literatury národní, všimá si úlohy univerzálních jazyků ve středověku atd. Nově a podrobněji rozpracoval problematiku tzv. menšinové neboli národnostní literatury (např. maďarské či ukrajinské u nás, albánské v bývalé Jugoslávii aj.) a jejich konstitutivních kontextů, které tvoří vztahy k „mateřské literatuře“. Považujeme-li národnostní literaturu za nedílnou součást literatury daného státního útvaru, pak je přirozené, že při jejím překládání musíme zvolit správnou překladatelskou „strategii“, neboť tu mohou vystoupit na povrch četné mimoliterární faktory.

„Programově instruktivní charakter“ mají Ďurišinovy výklady, které dále přesňují a konkretizují tzv. mnohonárodní literární systémy.

Kromě tří slovenských a jednoho českého literárního historika do tohoto svazku přispěli vědečtí pracovníci úzbeckého akademického Ústavu jazyka a literatury, který je spoluvydavatelem sborníku. Jejich studie vrhají na naše víceméně eurocentrické pojetí studia literárního procesu nové světlo, korigují naše pohledy

např. na meziliterární společenství středověkého islámského světa, na přechod od jednoho meziliterárního společenství k druhému, aniž by se přitom v něm „ztrácelo“ nebo s ním splynulo, na interakce odlišných kultur, na islámskou literaturu psanou arabsky ap. Autoři poukazují na zcela neprozkoumané nebo velmi málo prozkoumané otázky tzv. biliterárnosti, mnoholiterárnosti, bilingvismu a dvojdomosti, které jsou určovány nejen literárními a obecně kulturními tradicemi. Je přirozené, že jazyk nemůže být ukazatelem literární příslušnosti tvůrce. Potvrzují rovněž Durišinem poprvé nastolený fenomén — kategorii dvojdomosti nebo mnohomodosti literárních tvůrců, která se „objevuje na prvním místě jako nejpřiznačnější projev zvláště úzkých vztahů mezi dvěma literaturami“ — jak poznamenává Z. Hegeďúsová, která ve své studii podala výstižnou a na příkladech britské a americké literatury přesvědčivou charakteristiku tohoto jevu meziliterárních společenství.

Považují za správné, že se příspěvky v tomto sborníku zaměřily především na problematiku dvojliterárnosti a dvojdomosti v meziliterárním společenství mnohonárodní sovětské literatury, v česko-slovenském nebo jihoslovanském literárním společenství. Dvojdomost považují za jednu z klíčových otázek literárních a obecně kulturních vztahů a styků v sjednocující se Evropě, neboť znamená „organickou příslušnost tvořivé osobnosti, její tvorby nebo její části ke dvěma nebo několika literaturám“. Tato otázka je těsně spjata s hodnocením a zařazením tvorby desítek ruských, ukrajinských, českých, slovenských, jihoslovanských a jiných literárních tvůrců, jejíž část vznikla v jinonárodním prostředí a jež nebyla jednoznačně určena výhradně příslušníkem vlastního národa, nýbrž rovněž nebo jen příslušníkem „druhé“ vlasti. S tím ovšem úzce souvisí jak tzv. jinojazyčnost v tvorbě, tak také biliterárnost nebo mnoholiterárnost. Mohou to přitom být tvůrci, kteří píší svoje díla jak ve svém národním (mateřském) jazyce, tak také v jazyce jiném. V rozpracování této problematiky je ještě mnoho bílých míst, nejednotného chápání podstatných faktorů, rozhodujících o biliterárnosti nebo polyliterárnosti či o příslušnosti k jednomu nebo k několika literárním systémům. Přilíší vágní se mi zdá např. kategorie „cítění světa“, kterou využívají někteří badatelé. Některé příspěvky uzbeckých literárních vědců poukazují na literární uměleckou komplementárnost biliterárnosti, na zajímavý a dosud zcela teoreticky nerozpracovaný fenomén autorského překladu u biliterárních tvůrců (např. u kirgizsko-ruského autora Čingize Ajmatova), který je třeba zkoumat zejména v souvislosti s tím, komu je text díla určen, kdo je jeho recipientem. Ve skutečnosti totiž takový autor píše dvě samostatná umělecká díla, z nichž každé je určeno jinému čtenáři a působí v jiném kulturním prostředí. Autor — překladatel „vychází z mnoha sociálních a mimojazykových regionálních faktorů, respektuje poetické a stylistické možnosti fungování dvou filologických systémů“ (str. 115). Autorský překlad totiž přetváří nebo může přetvářet původní text do takové míry a do takové podoby, že můžeme právem mluvit o vzniku nového díla. Je to takový druh překladu, který je příznačný nejčastěji pro meziliterární společenství blízkých a příbuzných jazyků, může se však vyskytnout rovněž v takových jazycích, které nemusejí být geneticky či dokonce typologicky příbuzné. Do sborníku jsou zařazeny také příspěvky, které zkoumají „tvořivou funkci překladu v meziliterárním společenství“.

Na první pohled by se mohlo zdát, že příspěvek taškentských autorů F. T. Salomova a H. S. Karamatova o tragédii „otce anglického dramatu“ Christophera Marlowa Tamerlán Veliký, která vznikla v 80. letech 16. století, do tohoto sborníku nezapadá. Autoři však sledují literárně historické prameny středoasijského meziliterárního společenství, které bylo determinováno státním útvarům, a putování (migraci) námětu až po vznik celosvětové legendy o Timurovi.

Stat' bratislavského italyisty Pavla Koprdu o zvláštnostech mediteránnosti jako meziliterárního společenství je zajímavá z mnoha důvodů. Jednak proto, že vychází z materiálu, který vznikl téměř před dvaceti lety, jednak proto, že nás informuje, jak se v které ze zemí dotýkajících se Středozemního moře chápe literární a kulturní mediteránnost, která poznamenala vývoj evropské kultury. A mj. také proto, že i do teorie meziliterárních společenství celkem správně vnesl strukturalistické a semiotické přístupy a postupy.

Z integrační, diferenciací a komplementární funkce meziliterárního procesu (termíny uvedl do života již v roce 1962 St. Šmatlák v souvislosti s pojmem česko-slovenský literární kontext) vychází ve svém pojednání mladý pražský literární historik Milan Pokorný. Soustředil se na to, aby ukázal, jaké bylo postavení trilogie Marie Pujmanové a Vladimíra Mináče v kontextu české a slovenské literatury, v čem byly shody a odlišnosti, jak byly přijímány v takovém zvláštním meziliterárním společenství, jakým je dvoučlenné společenství česko-slovenské.

Dionýz Ďurišin považoval za užitečné zařadit do tohoto „slovensko-česko-uzbeckého“ sborníku také dva příspěvky záhřebských literárních vědců Franja Grčevića a Zvonka Kovače, které označil za „ústřetové průdy“ ve výzkumu problematiky meziliterárních společenství. Chtěl tak seznámit čtenáře s „cílem a metodami bádání jihoslovanských literárních vědců“, kteří se spolu se slovenskými, českými, ruskými a maďarskými literárními vědci podílejí na realizaci badatelského projektu.

Dosavadní komparativní výzkum jihoslovanských literatur, nebo literatur jižních Slovanů vůbec, vycházel ovšem především ze společné státnosti, která je už však dnes bohužel minulostí, dále z teze o existenci jak jihoslovanského meziliterárního společenství, tak také společenství jižních Slovanů. (Bohužel výzkum málo přihlíží k balkánskému slovansko-neslovanskému meziliterárnímu společenství, o němž jsme psali ve 2. svazku *Osobitných meziliterárních spoločenstiev*, 1991.) Jak ukázal čas, meziliterární společenství založené na faktoru státnosti může být značně proměnlivé. Na rozdíl od D. Ďurišina se přitom nedomnívám, že některé z jihoslovanských literatur, např. literaturu makedonskou, lze vyložit kromě z hlediska jihoslovanského nebo jižněslovanského také z hlediska mediteránního kulturního a literárního společenství.

Díky nesmírnému úsilí vedoucího autorského kolektivu D. Ďurišina a všech jeho spolupracovníků se podařilo vydat již tři svazky sborníku *Zvláštních meziliterárních společenství* (1987, 1991, 1992). Přitom na konci druhého a třetího svazku je stručnější, resumující rusko-anglická nebo slovensko-francouzská mutace.

Do tisku jsou již odevzdány další tři svazky, z nichž pátý sborník bude věnován 11. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Bratislavě v roce 1993 a šestý bude mít „teoreticko-metodologický a shrnující charakter“. Považuji proto za potřebné upozornit aspoň na některé prohřešky, nepřesnosti, terminologické nejasnosti a překladatelské chyby v recenzovaném svazku, které zbytečně snižují jeho vysokou teoretickou a odbornou úroveň. Při překladu textů uzbeckých vědců se setkáváme s trojím slovenským zněním ruského adjektiva tjurkskij: turkský, turkický, turecký. Přitom je to označení pro turecké jazyky altajské jazykové rodiny (ještě dnes často chybně označované jako turkotatarské jazyky), k nimž patří rovněž mj. také uzbečtina. Tak jí řadí také slovenští autoři V. Krupa, J. Genzor a L. Drozdík v knize *Jazyky světa* (1983). V ní slovo turkický nenajdeme. Nepřesnosti se vyskytují v přeložených státech rovněž při přepisu jmen a příjmení, např. nejednotné psaní pseudonymu příjmení uzbeckého spisovatele Kadyri/Kadiri. Byzantský historik se nejmenoval Chalkondili, nýbrž Leonikos Chalkokondylis (str. 144). Charvátský metodolog Zvonko Kovač se dočkal dvojího psaní: jako Kováč (poslovenštěný) a Kovač, ačkoli správně by se měl psát Kovač.

Nejhůře dopadl příspěvek taškentských autorů Salomova a Karamatova: jsou v něm neúplné poznámky, nepřesně uváděné bibliografické údaje, nesprávné přepisy atd. Pečlivější redakci si ostatně zasloužila nejen tato stať, nýbrž celý sborník, který přináší četné nové cenné pohledy na problematiku studia meziliterárních společenství a celého světového literárního procesu.

Výsledky dlouhodobého úsilí slovenské literární vědy o poznání zákonitosti meziliterárního procesu vyšly tedy dosud ve třech svazcích (1987, 1991, 1992). Domácí a zahraniční odborníci v nich osvětlili zvláštnosti literárního vývoje např. Pobaltí, některých asijských společenství, dotkli se švýcarského a latinskoamerického společenství i společenství české a slovenské literatury nebo literatury národů bývalé Jugoslávie.

Čtvrtý svazek edice *Osobitné meziliterárne spoločenstvá* sice pokračuje v defi-

nování hlavních rysů zvláštních a standardních meziliterárních společenství, liší se však především šíří záběru.

Tak I. D. Nikiforovová srovnávací metodou zešířila a přehledně analyzuje současná meziliterární společenství tropické Afriky (s. 43—60). Na ni volně navazuje A. G. Čerjomín, který pojednává o problémech výzkumu literatury Jihoafrické republiky jako zvláštního meziliterárního společenství (s. 61—75). Na vývojovou dynamiku afrických frankofonních literatur poukazuje J. A. Riauzovová (76—87), zatímco N. D. Ljachovská píše o frankofonní románové tvorbě v literatuře tropické Afriky (s. 88—93).

Dva příspěvky se zabývají formami meziliterárních společenství v ruském areálu na sklonku minulého a na počátku našeho století (N. S. Nadjarnychová, s. 106—118) a vývojovými zákonitostmi meziliterárního procesu literatur severního Kavkazu (K. K. Sultaňov, s. 119—135).

Slovenská literární turkoložka Xénia Celnarová navazuje na svou studii, kterou uveřejnila ve 3. svazku Osobitných meziliterárních společenstiev. Pokusila se v ní ukázat, jak se v rámci literatur determinovaných islámskou ideologií a kulturou postupně formovalo společenství osmanské, ázerbájdžánské a čatagajské (starouzbecké) literatury. Četnými zvláštními rysy byzantsko-slovanského meziliterárního společenství se zabývá L. Vajdová.

Na otázky literárního procesu v zámořských zemích se zaměřují čtyři studie: J. Grmela věnuje pozornost kanadské literatuře, J. A. Azarov pojednává o anglické a americké literární kritice našeho století, zatímco typologické zvláštnosti hispanofonního latinskoamerického meziliterárního společenství jsou předmětem statí A. F. Kofmana. Genezi žánru „testimonio“ v díle José Martího sleduje V. Dubcová.

O latinském literárním kontextu ve starší slovenské literatuře píše E. Tkáčiková, M. Pokorný se vrací „několika poznámkami k současné podobě českého a slovenského meziliterárního společenství“ (podle mého názoru by bylo správnější psát o československém meziliterárním společenství) a I. Cvrkal analyzuje pražskou německou literaturu jako „zvláštní meziliterární subspolečenství metropolitního typu“.

Moskevský vědec V. D. Sedelnik se rovněž vrací k problematice polylingvismu, meziliterárnosti a národní svébytnosti ve Švýcarsku a ukazuje na některé nové zajímavé aspekty. Ve vysoce teoreticky pojatém příspěvku pojednal V. Brožík o meziliterárním procesu z hlediska teorie hodnotových polí. Upozornil v něm mj., že je třeba mít na paměti, že samotné literární dílo je „proces a systém hodnot“.

Bratislavští, košičtí a moskevští vědci se soustředili např. na určující úlohu v literárním procesu, postoupili dále v klasifikaci typů meziliterárních společenství té které geografické zóny či regionu (pojem není přesně vymezen), pochopili, že meziliterární společenství jsou jevem historickým, a tudíž neopakovatelným. Z výkladů vyplývá vzájemná propojenost pojmů vícejazyčnost, národní svébytnost a meziliterárnost, která je jako kategorie přesněji vymezena.

Autoři osvědčili zvláštní interdisciplinární přístup při začleňování literárního procesu do sociokulturního vývoje a uvědomili si, že jednotlivé literární žánry rovněž mohou ukázat na vývojové tendence a zákonitosti. Také tím se tento svazek liší od studií v předcházejících sbornících, stejně jako preciznějším formulováním překladatelské dvojdomosti a mnohodomosti a s tím související biliterárnosti.

Je chválné, že literární teoretikové a historikové opustili evropocentrické literárněhistorické bádání. Uvědomili si patrně, že nám unikají díla, podněty, vývojové impulsy, obsahové zvláštnosti, žánrové odlišnosti i důležité vztahy kulturně společenského vědomí metropole a koloniálních zemí.

Spiritus agens všech mezinárodně pojatých slovenských projektů literárněteoretického studia a uznávaný vědec D. Ďurišin také do tohoto svazku pojal své úvahy o světové literatuře jako o výsledném meziliterárním společenství. Vydal je však rovněž samostatně v rozsáhlejší monografii, o níž pojednáváme samostatně.

Dionýz Ďurišin: Čo je svetová literatúra? Bratislava 1992, 210 stran.

„Je možné napsat literární dějiny, tj. napsat něco, co bude i literární, i dějiny?“ — tázal se již před mnoha lety R. Wellek. Slovenský literární teoretik D. Ďurišin se rovněž již mnohokrát zamýšlel nad světovou literaturou jako nad přirozeným systémem, který zahrnuje „vzájemně usoustavněnou světovou literární produkci“ a jenž tvoří rovněž myšlenkový systém.

Za závažnější než odpověď na otázku, kterou dal do názvu monografie, autor považuje ovšem „systematiku myšlení o literatuře všeobecné a o meziliterárnosti zvláště“. Proto v úvodní části ukazuje na národní literaturu a na meziliterární společenství jako na metodologická, materiálová i gnoseologická východiska, jež by měla směřovat k jisté syntéze světového literárního procesu. Hledisko meziliterárnosti a světové literatury vnáší podle Ďurišina do jednotlivých kategorií a pojmů poetiky a teorie literatury (např. tradice, konvence, sloh, druh, umělecký překlad, periodizace aj.) nové obsahové kvality.

Slovenský vědec věnuje pozornost vzájemné závislosti a podmíněnosti mezi národní a světovou literaturou, hledá odpověď na otázku, jaký je vztah mezi národně literárním a meziliterárním v umění vůbec, místo dosavadního dualistického pojetí dějin národní a světové literatury prosazuje monistický výklad literárního procesu. Názorně na grafech ukazuje na jednotu meziliterárního a národně literárního historismu.

Po výkladu o východiscích klasické literární srovnávací vědy se Ďurišin soustřeďuje na vývojové etapy literárních dějin a světové literatury, uvádí literárně-historické jednotky meziliterárního procesu, v mnohonárodních literaturách vidí „dějinné útvary budoucnosti“, poukazuje na ohraničenost „kontaktologie“ a typologie, vysvětluje svoje pojetí meziliterárních společenství a meziliterárního procesu apod.

Autor „vyšel vstříc čtenářům, kteří si chtějí osvojit koncepci světové literatury bez podrobnějšího zkoumání postupnosti a rozvoje tohoto literárněhistorického pojmu“ tím, že užil jistého „figlu“ (jak by sám řekl). Dvě kapitoly, v nichž pojednal právě o různých koncepcích a o světové literatuře jako systému, předsunul hned za úvodní kapitolu.

Druhou zvláštností knihy jsou souběžné „marginální poznámky“, které doplňují, odpovídají na případné otázky a odstraňují nejasnosti. Světovou zvláštností je rovněž to, že tuto vysoce odbornou monografii doprovodil výtvarným ztvárněním základních kategorií meziliterárního procesu akad. malíř Ludvík Korkoš. Můžeme jen litovat, že tento umělec počátkem ledna 1993 zemřel, neboť Ďurišin měl v úmyslu s ním „udělat“ knížku Světová literatura pérem a dlátem. Práce už byla naštěstí tak daleko, že knížka v roce 1993 vyšla.

Ivo POSPÍŠIL

PROKLETÉ OTÁZKY DOSTOJEVSKÉHO

František Kautman: F. M. Dostojevskij — věčný problém člověka. Rozmluvy, Praha 1992, 262 strany.

František Kautman (nar. 1927) se věnoval Dostojevskému několikrát a stal se i zakládajícím členem International Dostoyevski Society. Knihy *Boje o Dostojevského* (1966), *F. X. Šalda a F. M. Dostojevskij* (1968), stejně jako překlad *Dopisů Dostojevského* (1966) byly — snad kromě výboru manželů Zadražilových *Legenda o velikém hříšníkovi* — milníky české cesty k Dostojevskému po roce 1945. Pak